

MODERN KAPİTALİZMİN DOĞMASINDA DİNİN ROLÜ (Kapitalizmin Ruhu ile Protestan Ahlâkı Arasındaki İlişki)

9. Sayı'dan devam

H.Ezber BODUR

Katoliklik dar ve kapalı hücre içinde oluşan fikir ve değer muhtevasını tabana aktarmaya izin vermemiş bir din olarak bilinir. Kitleye doğru yolu gösterme ve günah çıkarma görevini başkalarına devredilemez bir misyon olarak telakki eden ruhban sınıfının varlığı, üst ve taban arasındaki farkı katı bir şekilde sürdürmüştür. Ancak dini reformasyon hareketiyle "*Concilia Evangelica*" diye bilinen kapalı bir ruhani heyete son verilmiş, imtiyazlı ruhban sınıfı toptan red edilmek suretiyle "*virtouse*" çevre ile kitle inançları arasındaki derin uçurum ortadan kalkarak düzenli yaşama ethosu kitle içine girmiş, bir manada herkes düzenli yaşama disiplini sürdürülecek bir rahip olmuştur⁸⁵.

Bilindiği gibi Ortaçağda keşiş, belli bir amaç yani ahiret saadetini elde etme yolunda, rasyonel vasıtalarla metodik olarak düzenli ve muntazam bir şekilde giden kimsedir. Sadece bunun için günün saatleri bölünmüş ve bu çerçeve içinde manastır topluluklarının ekonomik hayatları rasyonelleşmiştir. Şüphesiz rasyonel hayat, seçkin zümrenin ahlâkı olarak manastır çevrelerinin dışına çıkmamıştı. Ancak Reformasyon hareketi, Sebastian Franklin'in deyişiyle, insanları manastırdan kurtarma yerine hayatı boyunca keşiş yapmıştı⁸⁶.

Ruhun, dünyevî işlerle alâkadar olmasından ortaya çıkabilecek tehlikelere maruz kalmasına karşı dünyevî faaliyetlerin teşvik edilmesinde püriten dindarlığının bütün gücünden yararlanılmıştır. Asketik yaşama prensibi doğrultusunda püritenler spora -ilkece olmasa bile- rasyonel bir amaca hizmet etmemesi durumunda karşı çıkmaktadırlar. Yani dolu dizgin bir hayatın, disiplinsiz güdülerin kendiliğinden ifadesi olmasına bakılmış sadece zevk aracı olması, gururu tahrik etmesi, ham güdü veya irrasyonel kumar zevkini uyandırması durumunda tabii olarak karşı çıkmıştır. Yaşama

⁸⁵ Weber, M., a.g.e., s. 120.

⁸⁶ Aynı eser, s. 121.

zevkinin ortaya çıkardığı güdüleyici tahrikler, insanı mesleki uğraşından ve dinden uzaklaştırması sebebiyle rasyonel asketizmin düşmanı olmuştur⁸⁷.

Püritenler batıl inanç kokan herşeye, büyüye ya da kutsamaya dayalı kurtuluşu canlandıran her türlü uygulamalara karşı şiddetli nefret duymuşlardır. Püritenlerin Noel kutlamaları, Mayıs ağacı ve kendiliğinden oluşan bütün dini-kültürel faaliyetlere karşı çıkmaları bu tutumun ifadesidir. Ayrıca, doğrudan doğruya dini değeri olmayan kültür varlıklarına karşı da güvensiz ve düşmanca bir tutum içine giren püritenler, müzik ve tiyatroyu da aynı asketik düşünceden dolayı hoş karşılamamışlardır⁸⁸. Bu yüzden, Püriten riyazetçiler "boş konuşma", "lüzumsuzluk", "gösteriş" gibi faaliyetleri irrasyonel, amaçsız ve böylece asketik olmayan davranışlar olarak Tanrının şanına değil de insanlarınkine hizmet eden davranışların işareti sayarak, bu tür uygulamaları temizlemeye gayret göstermişlerdir. Bu neviden davranışlar, herhangi bir sanatsal eğilimlere karşı olarak ölçülü faydacılığın lehinde karar vermede hizmet etmek üzere datma göz önünde bulundurulmuştur. O, bugün üretimin standartlaştırılma-sında kapitalist menfaate yardımcı olan yaşayışın örnekletirilmesine karşı bu güçlü eğilim, yaratıkların her türlü putlaştırılmasının reddedilmesinde ideal temellerine sahip olmuştur⁸⁹.

Gerçek püritenler, mezarda bile dini törenle ilgili her işareti reddetmiş; batıl inanç, büyü ve ayın yoluyla kurtuluşa ulaşılacağı inancının ortaya çıkmaması için, en yakınlarını bile şarkısız ve ilâhısız gömmüşlerdir. Burada, her türlü sihrî aracın batıl itikat ve büyük günah olarak değerlendirilmesi suretiyle reddedilmesi şeklinde, dinlerin gelişmesinde dünyanın büyüden arındırılmasına yönelik büyük tarihi süreç önemli ölçüde mantıki neticelerine ulaşmıştır⁹⁰. Reformasyonla, iktisadi hayatın en ciddi engellerinden biri olan büyü'nün gücü kırılarak, rasyonel bir hayat tarzının meydana çıkışı ayrıca modern bilim ve teknolojiler için bir temel oluşturulmuştur.

Püriten edebiyatında, aynı şekilde kişisel yaşayışta garip bir

⁸⁷ Aynı eser, s. 167.

⁸⁸ Aynı eser, s. 168.

⁸⁹ Aynı eser, s. 169.

⁹⁰ Aynı eser, s. 105.

derecede duygu dolu yaşama biçimine karşı da sık sık ikazlar yapılmaktadır. Bu yüzden, insanlar arasında duygusal ilişkilere, batıl inanç tehlikesi taşıdığından güvensizlikle bakılır. Baxter en yakın arkadaşla olan ilişkilerde bile tedbirli olmayı öğütlerken, Bailey (praxis pietatis) ve Spener (Theologische Bedenken) doğrudan doğruya kimseye güvenmemeyi ve kimse ile uyuşmamayı tavsiye eder. Buna göre yalnız Tanrıya güvenilebilir⁹¹.

Bailey, her sabah insanlar arasına giren bir kımsenin, tehlikelerle dolu vahşi bir ormana girmiş gibi düşünmesi gerektiğini belirterek bu endişeyi dramatik biçimde dile getirmektedir. Spener de bir arkadaşın Tanrının şerefini artırmak için pek nadir tavsiyede bulunabileceğini, buna karşılık tavsiyelerinin genel olarak dünyevi sebeplere yönelik olacağını⁹² belirtmek suretiyle diğerleriyle aynı görüşü paylaşmaktadır.

Tanrının mutlak uzaklığı, yaratıklara ait olan herşeyin değersizliği katı öğretisi ile ilişkili olarak, insanın bu iç yalnızlığı bir yanda kültür ve din içinde püritenizmin bütün duygusal-duygusal öğelere karşı tamamen menfi tutumunun sebebi olmaktadır.

Buradan kişinin seçilmişliğinin göstergesi olarak "*ferdiyetçiliğin*" köklerine, püriten edebiyatının ahlaki öğretilerine başvurarak geçebiliriz.

Sıklıkla tekrarlanan bu dini ve ahlaki uyarılarla yalnız kendi ruh hali ile ilgilenen, yalnız kendi kurtuluşunu düşünen inançlı püritenin, toplumsal düzen içindeki şüphe götürmeyen üstünlüğü ve ilâhi takdir öğretisinin ferdi çevresi ile tutunduğu bağlardan kurtarmaya yönlendirmesi eğilimi arasında bir ilişki söz konusudur. Dünya, Tanrının kendi şanına hizmet etmek için ve yalnız bunun için belirlenmiş ve bu ahlaki eylem ilkesi, bireyciliğin köklerinden birini oluşturmuştur⁹³.

Burada dini kurtuluş, sıkı bir şekilde kişi ile Tanrısı arasında ferdi bir iş olarak tanımlanmıştır. Ferdin diğer insanlarla değil, Tanrı ile ilişkisi çok önemli olmaktadır. Şüphesiz böyle bir öğreti, ferdi, psikolojik olarak diğer insanlardan tecrit etmeye hizmet etmiştir.

⁹¹ Aynı eser, s. 106, 223.

⁹² Aynı eser, s. 223.

⁹³ Aynı eser, s. 105.

Ferdiyetçilik sadece dinî kurtuluşa tatbik edilmekle kalmayıp aynı şekilde ekonomik kurtuluşa da uygulanmıştır. Bir kimse, ailesinin şöhretine dayalı olarak cennete giremeyeceği gibi ailesinin serveti de o kimsiyi seçmişler için nitelendirilebilecek uygun bir statüye kavuşturamaz⁹⁴. Böylece ferdi öz-denetim ve disiplin, nefsi arzularından feragat etme, ferdi girişimcilik ve ekonomik başarıya ulaşmanın şiddetle arzu edilmesi gibi vasıtalarla elde edilmiş olan servet, bu statünün en iyi delili olmaktadır. Şüphesiz böyle bir yöneliş, diğerleriyle iktisadî rekabet için güçlü uyarıcıyı sağlayacak ve hür teşebbüse dayalı kapitalist ekonomik sistemde başarılı olmaya katkıda bulunacaktır.

O halde fasilasız çalışma ve yaratma, kazanılmış servetin üzerine yatmama, zamanı boşa harcamama, (eğlence, boş konuşma, lüks gibi) amaçsız ve savruk yaşamama, itidalli davranma ve dünya zevklerinden feragat etme bu dünyada seçilmişliğin işareti olmaktadır. Ayrıca bunların hep birlikte ele alınmasının tabii neticesi olarak ortaya çıkan zenginliklerin şahsî çıkarlar için kullanılması gerektiği zihniyetinin toplumda yayılmasına da imkân tanımıştır.

Weber "Protestan Ahlâkı" isimli çalışmasında, din kitaplarının kalıplaşmış dogma ve doktrinlerini tahlil etmemiş, ancak bunları iktisat ahlâkı ile ilgili -yerine göre ipucu veren- kaynaklar olarak ele almıştır. Daha çok madde halinde dondurulmuş amir ve bağlayıcı hükümlerden ziyade bu öğretilerin insanın gündelik yaşayışında pratik değer ve tercih ölçülerine yönelik telkin ve motifleri üzerinde durmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Weber şöyle demektedir : "Zamanın ahlâk derlemelerinde teorik ve resmî olarak öğretilen hususların neler olduğu meselesi bizi ilgilendirmiyor. Biz daha ziyade dinî inanç ve dinî hayat pratiğinin yarattığı ve yaşayış biçimini yönlendiren ve bireyi sıkı sıkıya orada tutan psikolojik güdüyü araştırıyoruz"⁹⁵.

Weber, iktisadî kazanç peşinde koşmada rasyonel-dsiplinli iş ve meslek tutumu ve nefsi arzu ve isteklerden feragat etmeyi dolaylı ve dolaysız olarak teşvik eden unsurları belli ve birbiri ile uyumlu karakteristiklerin seçilip bir araya getirilmesi ile ortaya çıkan bütünü göstermeyi denemiştir. Bu noktada açık olarak şunları söylemektedir :

⁹⁴ Vernon, G., a.g.e., s. 322.

⁹⁵ Weber, M., a.g.e., s.97.

"Belli dîni inanç tipleriyle toplumun günlük hayatı ile ilgili meslek ahlâkı arasında farkedilebilen içten doğru bir yakınlığın ne ölçüde olduğu ve hangi noktalarda söz konusu olabileceğini araştırmak gerekir. Böylece din unsurunun maddî kültüre etki biçimi ve yönü elden geldiğince açıklık kazanmış olur. Buraya kadar az çok belirlendikten sonra modern kültürü meydana getiren unsurların tarihi gelişiminin ne ölçüde dîni motiflere ve ne dereceye kadar başka etkenlere atfedebileceğini hesaplamaya teşebbüs edebiliriz"⁹⁶.

Burada "yakınlık" ve "atıf" ibareleri dikkati çekmektedir. Weber bu tabiri sıkça kullanmakla fikirlerin dual yönünü ifade etmek istemiştir. Yani onlar, fert tarafından yaratılmış veya seçilmiş ve onun maddî çıkarlarıyla uyumlu halde birbirine girmiş vaziyettedir. Görüldüğü gibi, yakınlık ve atıf terimleri tek yanlı ve tek girdili bir illiyet fikrine kıyasla oldukça yumuşak deyimlerdir. Tek kanallı bir etkilenme, başka yerde olduğu gibi burada da söz konusu değildir. Weber, protestan ahlâkı ve kapitalist zihniyeti üzerinde dururken sebep ve sonuç zincirinin yalnız bir halkasına eğildiğini belirtmeye bilhassa önem vermiştir⁹⁷. Bu cümleden olarak Weber, bu mukaddime kabilinden çalışmasını tamamlamadan evvelki hükmünde; sayısız farklı tarihi faktörlerin etkileşiminin ortaya çıkardığı kompleks bir yapıda, hususî olarak dünyevî kültürün şekillenmesinde rol oynayan dîni güçlerle ilgili kısmı açıklığa kavuşturmağa teşebbüs ettiğini ifade etmiştir⁹⁸.

Şurası daima hatırdan tutulmalı ki, Weber'in protestanlık üzerine olan bu denemesi, tek yanlı illiyet problemiyle uğraşmamaktadır. Ancak Weber, acele ve yanlış yorumlanmaktan da yakasını kurtaramamıştır. Tarihi maddecilik tezine karşı Weber'in, protestan Ahlâkı ve Kapitalist zihniyetiyle sosyal etkileşmeyi tam tersine çevirerek olup biten her şeyi fikir tarafına kaydırmak istediği sanılmıştır. Yapmak istediği Troeltsch'ün deyişleyle iktisadi ve sosyal olayların, geride ideolojik unsuru yoğurup peşlerine takmadan önce, bizzat kendilerinin ne dereceye kadar fikri faktörlerle içten ve derinden işlendiğini açıklamaktan ibarettir⁹⁹. Weber'in adı geçen çalışması daha ileri bir araştırma için sadece problemi tanımlamıştır. İlginç olan yönü de kendisince ümitvar gözükten araştırma noktalarını göstermiş

⁹⁶ Aynı eser, s.91.

⁹⁷ Ülgener, S., a.g.e., s.27

⁹⁸ Weber, M., a.g.e., s.91-92.

⁹⁹ Ülgener, S., a.g.e., s.27.

olmasıdır.

DİNİ FİKİRLERİN EKONOMİK DAVRANIŞLARLA İLİŞKİSİ (Reformasyon Sonrası)

Weber, çeşitli sahalarda, fikirler ve halkın yaşayış biçiminde (Reformasyon sonrası bile) Püritenizmin önemli izlerinin görüldüğüne işaret etmiştir. Örneğin, harcamanın gerekli ve pratik açıdan kullanışlı işlerde olması şartıyla ahlâki olarak tasdik eden çağdaş orta sınıfın yaşama idealinde bu izleri görmüştür. Bu kavrama bağlı olarak gelişen yaşama biçiminin ve dünya görüşünün en önemli temsilcileri olan Quakerler, bedeni zevkler ve dünyevi mallara olan bağımlılığın tahriklerine karşı yürüttükleri kampanyalarında bu fikri geliştirmişlerdir¹⁰⁰.

Asketizm, kendi içinde bir amaç olarak servet peşinde koşmanın şiddetle karşısında olmuş, ancak mesleki uğraşının ürünü olarak zenginliğe ulaşmayı Tanrının kutsamasının işareti saymıştır. Bundan daha önemlisi, durup dinlenmeden devamlı, sistematik dünyevi meslek öğretisinin dinî değerlendirilmesi ferdi asketizme ulaştıracak en yüksek araç olarak görülmüş ve aynı zamanda asketizmin insanın yeniden doğmasının ve gerçek inancının en emin ve en açık ispatı olması da bizim burada kapitalizmin ruhu olarak isimlendirdiğimiz yaşama biçimine doğru tutumun yayılmasının makul en güçlü manivelası olmuştur¹⁰¹. Bu, emeğin meslek olarak kavranması yoluyla kutsanmışlıktan emin olmak için en mükemmel, dahası tek araç olduğu yolunda psikolojik güdüyü yaratmıştır.

Tüketimin sınırlandırılması ile kazanç peşinde koşmanın serbest bırakılması hatta teşvik edilmesinin ele alınmasıyla ortaya çıkan pratik sonuç çok açıktır : Kurtuluşa ermek için her türlü dünyevi zevkten uzak durma anlamındaki asketizmin, tasarrufu zorlamasıyla önemli ölçüde madde birikimi (kapital) olmuştur. Kazanılmış olanın tüketilerek kullanılmasına karşı koyulan engeller¹⁰², sermayenin üretken kullanımını mümkün kılarak servetin yeniden artmasına hizmet etmiş ve aşırı sermaye birikimine yol açmıştır.

O halde, Tanrı tarafından emredilmiş işin nihai amacının öte

¹⁰⁰ Bendix, R., a.g.e., s.64; Weber, M., a.g.e., s.150,161.

¹⁰¹ Weber, M., a.g.e., s. 172.

¹⁰² Aynı yer.

dünyaya dönük ve bızatıhl zahmetli olması, kişinin kutsanmışlık durumundan emin olmasında bir araç olmuştur. Hemen hemen bütün mezhep ve tarikatların asketik literatürü, hayatın kendilerine başka bir şans tanımadığı insanların -düşük ücret karşılığında bile olsa- iş sadakatlerinin Tanrının hayli hoşuna gideceği fikri ile doludur. Diğer taraftan "iş"e karşı bu özel istekliliğin sömürüsü meşrulaştırılmış ve işverenin para kazanması da meslek olarak nitelendirilmiştir¹⁰³. "İş"ın meslek olarak görülmesi çağdaş işçinin olduğu kadar, kazanç kavramı ile orantılı olarak, işverenin de bir özelliği olmuştur. Püritenizm, kişinin kendi yetenek ve karar verme gücüne dayanan rasyonel meşru kazanma güdüsünü getirmiştir. Bu bakımdan gayr-ı şahsı mekanik iş, düşük ücret ve "iş"e karşı bu özel istekliliğin sömürüsü çağdaş kapitalizmin ilk dönemlerinde dini yönden meşrulaştırılmıştır¹⁰⁴. Artık çağdaş girişimci, meslek öğretisiyle bol miktarda çalışkan ve disiplinli, her türlü kötülük ve kötü niyetten uzak iş gücüne sahip olurken, yine bu öğretille işçiler zahitçe çalışmalarının bedeli olarak ebedi kurtuluşu ümit etmektedir. Yani Protestan ahlâkı kapitalist ekonomi tarzına uygun girişimci ve işçi kazandırarak piyasanın hizmetine sunmuştur.

XVI. ve XVII. yüzyıllardaki dini fikirler, belli davranış biçimleri içinde de yansıtılmıştır. Protestanlığın riyazetçi kanadında meslek disiplini ile Tanrı katında seçkin kul olma bilincinin içli dışlı kaynaşması, Lutherçilikte Tanrının şanını düşürücü boş bir telaş olarak görülür. Oldukça belirgin olan eylem farkları, Kalvinizmden ayrı olarak, Lutherçilikte, yaşayış biçiminin asketizmden daha az etkilenmiş olmasından kaynaklanır. Lutherci dini bütünlükte ferdin, inayeti tevbkâr pişmanlık ile her zaman kazanılabilen Tanrı ile ilişkisinde görelî ahlâki zayıflığına karşı çocuksu bir sadelik ve hassaslığın işlenmesi, Kalvinizmin kasvetli doktrinini ihtiva ettiği her hareket üzerindeki sürekli bir öz-denetim güdüsü ile temel karşıtlığı oluşturmuştur¹⁰⁵. Yani Lutherçilikte, kutsanmışlık öğretisinin sonucu olarak yaşayış biçiminde düzenliliğe yol açan ve hayatı metodik rasyonelliğe zorlayan psikolojik güdü eksiktir¹⁰⁶.

Weber'e göre gönül rahatlığı, ferdin, Tanrı'nın inayetinin bir "kabı" olduğu şeklindeki Lutherci kavramda ortaya çıkan sade,

¹⁰³ Aynı eser, s.178.

¹⁰⁴ Aynı eser, s.179.

¹⁰⁵ Aynı eser, s.127; Bendix, R., e.g.e., s.64-68.

¹⁰⁶ Weber, M., a.g.e., s. 128.

hassas ve garip bir derecede duygu dolu biçiminden çıkmıştır. Ancak Kalvinist Tanrıya içe dönük bir murakabe yoluyla ulaşip varlığını önün varlığında eritme peşinde ve iddiasında değildir. Buna karşılık Kalvinci inanç sisteminde kişi, kendisini Tanrısal gücün bir "aleti" olarak hissetmesi ile ortaya çıkan, günlük yaşama biçiminde kişisel kaprislerine ve duygusallığa aynı şekilde kapılmamaya yüksek değer veren bir anlayış hakıdır¹⁰⁷.

O halde reformasyonun kendine özgü tipik inancı, bir yandan Lutherçiliğin içe dönük duygusal dindarlığı ile Pascal'ın quietist dünyadan kaçışına daha başından beri karşı çıkmıştır¹⁰⁸. Dünya içinde olup da her türlü nefsanî haz ve zevkten uzak durabilmek feodal tarz yaşamaya da asla iltifat etmemek manastır hücrelerinde çile ve mahrumiyette değil, fakat her an uyanık, rasyonel ve kontrollü yaşama tarzı; kişisel kaprislerine ve duygusallığa aynı şekilde kapılmamaya kararlı ve disiplinli bir hayat metodüğü ile mümkündür. Bu durum başka dinlerin aksine, Batı'nın değer kompleksinde riyazet yoluyla gıde gıde aktif çalışma idealinin pratiğe aktarıldığı dünya-ıçî riyazetin sonuçları olarak karşımızda durmaktadır¹⁰⁹.

Görüldüğü gibi Weber, rasyonalizme dayalı iktisadî dünya görüşünün sadece Batı'da oluştuğunu ileri sürmektedir. Weber, Protestan ahlâkı ile günlük rutin iş ve faaliyetlere diğer dinlerin hiçbirinde görülmeyen kıymet ve kutsiyet izafe edildiğini belirterek, İslâmın düzenli bir hayat metodüğü ile rasyonel yaşayışa atfettiği kıymeti görmemezlikten gelmektedir.

Sekülerizasyon (Dünyevileşme)

Farklı dini geleneklerden intikal eden bu görüşlerden daha önemli olan bir nokta da, Puritenizmin geçirdiği sekülerizasyon sürecidir. Kalvinizm ve Püritenizmle evvelâ ibadet sahasında başlayan böyle metodik bir yaşayış biçiminin, iktisadî hayata intikali ile dünyevileştirilerek metodik bir meslek faaliyeti haline dönüştürülmüş olması, yani disiplinli-rasyonel iş ve meslek ethos'unu iktisadî faaliyetlere yönlendiren, Püriten öğretileri, sırasıyla asketik yaşama biçimini gizliden mahvedecek olan dünyevî başarıyı teşvik etmiştir¹¹⁰.

¹⁰⁷ Aynı eser, s. 112-114, 127.

¹⁰⁸ Aynı eser, s. 113.

¹⁰⁹ Ülgener, S., a.g.e., s. 44.

¹¹⁰ Aynı yer, Bendix, R., a.g.e., s.65.

Püritenlerin kendilerinin de çok iyi bildikleri gibi, onların bu yaşama idealleri zenginliğin tahriklerinin artan baskısı altında bel vermiştir¹¹¹. Aslında bütün manastır reformu tarihi, belli bir anlamda, servetin dünyevileşmesinin etkisiyle ortaya çıkan sorunlar ile sürekli yenilenen mücadelelerle doludur. Bu durum, büyük ölçüde Püriterizmin dünyevi asketikliği için de doğrudur. Binaenaleyh 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz endüstrisinin gelişip genişlemesinde öncülük eden Metodizmin büyük canlanması böyle bir manastır reformu ile pekala karşılaştırılabilir. Her ikisi de asketizmin ihyasını amaçlamıştır¹¹². Weber, pür dinin devamlı çöküşü ile ilgili olarak John Wesley'in şöyle dediğini nakleder :

"Korkarım ki, zenginliğin arttığı yerde dinin özü aynı ölçüde azalmıştır. Bu yüzden de, eşyanın tabiatına uygun olarak, gerçek bir dinin yeniden doğuşunun uzun süre kalıcı olabileceğine ihtimal vermiyorum. Çünkü din, hem çalışkanlık ve hem de tutumluluk üretmek zorundadır. Bunlar da zenginliğin artmasına katkıda bulunacaktır. Ancak zenginliğin artması ile, bütün dallarında gurur, kırgınlık ve dünya sevgisi de artacaktır. Metodistler her yerde çalışkan ve tutumlu olmuşlar, bunun sonucu olarak da mülkleri çoğalmıştır. Bununla orantılı olarak gururları, kırgınlıkları, bedensel ve dünyevi arzuları ve yaşama kibirleri de artmıştır. Bu yüzden de dinin biçimi olduğu gibi kalırken, ruhu yavaş yavaş yok olmuştur. Bunu önleyecek, saf dinin bu sürekli yozlaşmasını engelleyecek bir yol yok mudur? İnsanların çalışkan ve tutumlu olmalarını engellemeye kalkamayız. Bütün Hristiyanları kazanabildikleri kadar çok kazanmaya ve tasarruf edebildikleri kadar çok tasarruf etmeye, dolayısıyla sonuç olarak : zengin olmaya teşvik etmeliyiz. Burâda kazanabildiği kadar kazanan ve tasarruf edebildiği kadar çok tasarruf eden, aynı zamanda kutsanmışlık içinde gelişebilmek ve gökyüzünde bir servet biriktirebilmek için verebildiği kadar çok vermelidir¹¹³. Böylece bunlar, öte dünyayı güven altına almak için verilen asketik mücadelenin, bu dünyada zevk alma yoluna sevkedilebileceğini belirtmişlerdir. Bu yönüyle duygu ögesi, Kalvinci dinî bütünlüğe tümüyle yabancı olmaktadır.

Bu düşünceler, Tanrı krallığını arama mücadelesinin zamanla, ölçülü bir mesleki erdeme dönüşmüş olduğunu ve dinî köklerin yavaş

111 Weber., M., a.g.e., s.174.

112 Aynı eser, s.175.

113 Aynı yer.

yavaş yok olmasıyla yerini dünyevi yararcılığa bıraktığı ve özel olarak burjuva ekonomik ethos'unu yarattığı yoğun sekülerizasyon sürecine işaret etmektedir¹¹⁴. Bu konuyla ilgili olarak Weber şöyle demektedir : İyi bir şuur, rahat bir burjuva yaşayışının araçlarından biri haline gelmiştir. 17. yüzyılın dinle dopdolu o döneminin, arkadan gelen yararcı takipçisine bıraktığı miras-meşru yollarla gerçekleşme şartıyla herşeyden önce çok iyi bir kazanma şuru olmuştur. Böylece özel bir burjuva meslek ahlâkı doğmuştur. Aslında, günlük davranışlarımızı düzenleyen ahlâki tutumları faydacılıkla renklendiren Benjamin Franklin'in, genç bir işadamına yaptığı tavsiyede bu ethos'u görmek mümkündür¹¹⁵. Bu bakımdan Franklin'in çalışması Protestan ahlâkının sekülerizasyon sürecine girmesinin bir delili olarak da düşünülebilir. Burjuva iş adamı, doğruluk sınırları içinde kalabildiği, ahlâki eylemi tamamen temiz olabildiği ve servetini kullanım biçimine itiraz edilemez olduğu sürece, Tanrının inayeti içinde durduğu ve açıkça onun tarafından kutsandığı şuruyla, kazanç çıkarlarının peşinde koşabilir; Böyle yapmak zorunda olduğunu düşünebilir. Dini asketizmin gücü, buna ilaveten burjuvanın emrine mutedil, şuurlu, misli görülmemiş çalışkanlıkla işe (Tanrı tarafından istenen yaşama amacı olarak) sınıksız sarılan işçiler vermiştir¹¹⁶. Ayrıca bu dünya nimetlerinin eşit olmayan dağılımının Tanrı inayetinin özel bir takdiri olduğu ve Tanrının bu farklarla, bilhassa inayette olduğu gibi insanları bilinmeyen hedeflere doğru götürdüğü şeklindeki rahatlatıcı güveni de vermiştir. Kalvin, birçok defa bunu dile getirmiştir. Halk yani işçi ve zenaatkârlar kitlesi; fakir kaldıkları sürece Tanrıya bağlı kârlılar. Hollandalılar bunu "*insanlar zorunlu oldukları zaman çalışırlar*" şeklinde formüle ederek dünyevileştirdiler. Daha sonra bu kapitalist ekonominin önde gelen verimlilik teorilerine girmiştir. Burada, aynı şekilde tekrar tekrar gözlemlediğimiz gelişim çizgisini içerisinde, dini kökün yok olmasıyla faydacı açıklama farkedilmeden kendine yol bulmuştur¹¹⁷. Böylece dinin insan davranışlarına yön veren duygu ve düşünce muhtevaları zamanla, manevî ahlâki üz ve değerlerinden uzaklaşarak dünyevileşmiştir. Artık yeryüzünde Tanrı krallığı yerine faydalı çalışmayı hedef alan sekülerizasyon süreci ile kapitalistleşmenin hızı arasında sıkı bir ilişki söz konusudur.

Weber, "Protestan Ahlâki" isimli çalışmasının sonlarına doğru

¹¹⁴ Bendix, R., a.g.e., s.66.

¹¹⁵ Weber, M., a.g.e., s. 48-57.

¹¹⁶ Weber, M., a.g.e., s.177.

¹¹⁷ Aynı yer.

görüşlerini şöyle dile getirmektedir : Püritenler bir meslekte çalışmak zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. Çünkü asketizm, manastır hücrelerinden günlük hayata taşınınca ve dünyevî ahlâka hakim olmaya başlayınca çağdaş ekonomik düzene bağlı büyük evrenin kurulmasına kendi açısından yardımcı oldu. Baxter'in görüşüne göre dünyevî mallarla ilgili kaygılar, "insanın her zaman üstünden atabileceği ince bir palto gibi" yalnızca azızlerin omuzlarında durmalıdır. Fakat kader, bu paltonun demir bir kafes haline gelmesine hükmetmiştir. Çünkü asketizm, dünyayı yeniden kurmayı ve kendi ideallerini dünyada gerçekleştirmeyi üstlenmiş, tarihte daha önce hiç görülmediği biçimde maddî mallar, insanların yaşayışları üzerinde, giderek artan ve nihayet kaçınılmaz bir güç kazanmıştır. Bugün dinî asketizmin ruhu bu kafesten kaçmıştır¹¹⁸.

Evreni harekete geçiren gücün Tanrı'nın eli olduğunu düşünen ve ünlü çekim yasasının mucidi inanmış Hristiyan olan Newton'a göre Dünya bir kez harekete geçtikten sonra artık İlahî yönlendirmeye gerek duymadığı gibi yani Tanrı'ya ait bir irade ve müdahale görmediği¹¹⁹ gibi Weber'e göre de artık kapitalizmin dinî desteğe ihtiyacı yoktur. Bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir :

"Fakat mekanik temele dayanan ve başarıya ulaşmış kapitalizmin artık dinî asketizm ruhunun desteğine ihtiyacı yoktur. Güler yüzlü takipçisi aydınlanmanın gül renginde sanki en sonunda solmuş gibi görünüyor ve bir kimsenin mesleğindeki görev fikri de bazı dinî inançlardaki ölü ruhları gibi hayatımız içinde gizli gizli geziniyor. Mesleğin icrasının dolaysız olarak en yüksek manevî ve kültürel değerlerle ilişkili olmadığı, ya da yalnızca ekonomik bir zorlama olarak hissedilmediği yerlerde, genel olarak bireyler onu haklılama teşebbüsünden tümüyle vazgeçmişlerdir. Gelişmenin en yüksek olduğu alanlarda, A.B.D'de, dinî ve ahlakî anlamdan sıyrılmış olarak servet peşinde koşma, gerçekte çoğu kere bugün ona bir spor karakteri veren yalın dünyevî tutkularla birleşmiş bir görünüm arz etmektedir. Bu yüzden bu kafeste gelecekte kimin yaşayacağı bu korkunç gelişmenin sonunda tamamen yeni peygamberlerin doğup doğmayacağı veya eski fikir ve ideallerin güçlü bir şekilde yeniden doğuşuna şahit olunup olunamayacağı bilinmemektedir. Ya da bu ikisinden hiçbirini olmayacaksa, yerlerine, bir çeşit sarsıcı kendini

¹¹⁸ Aynı eser, s.181.

¹¹⁹ Şeylan, G., a.g.e., s. 40.

önemseme maskesi arkasına gizlenmiş olarak mekanik taşlaşmışlık geçecektir¹²⁰ Weber'in bilimsel tarafsızlıkla ele aldığı iddia ettiği konular hakkında vermiş olduğu yargıyı da böylece görmekteyiz.

Kısaca Weber, oluşumunda din ve ahlâk ilkelerinin önemli rol oynadığı kapitalizmin, bugün sekülarizasyon süreciyle dinî ve ahlâkî değerlerinden soyutlandığını, Rostow'un deyişiyle, sekülerize ettiği dinî ve ahlâkî sermayeyi yerine başka bir şey koymasını düşünmeden kullanarak bitirdiğini ve artık dine ihtiyacı kalmadığını ileri sürmüştür¹²¹. Fakat Weber'in bu düşüncesi sosyologların maddeleşen hayat standartlarına manevî kimlik teşebbüsleri, sekülerizasyon süreci karşısında dinî müesseselerin olağanüstü bir tarzda yeniden canlanması¹²² daha doğrusu toplumların dinamizm kaynağı olarak dinî ve ahlâkî güce sürekli başvurma ihtiyacı içine girmeleriyle hayli sarsılmıştır. Weber, bu düşünceler doğrultusunda bir çok araştırmanın mümkün olabileceğini görmüştür. Bunun üzerine puritenlerin rasyonel asketizmin, cemaatin cinsi ve ayınlardan millî devlete kadar sosyal grupların organizasyonu ve günlük yaşayış biçimlerini nasıl etkilediği meselesini incelemiştir. Rasyonel asketizmin hümanist rasyonalizmle olan bağlarının bilimsel deneyciliğe, modern teknoloji ve kültürün gelişmesine etkilerinin nasıl açıklanması üzerinde durmuştur. Fakat Weber, teklif ettiği bu araştırma çizgisini daha fazla takip etmemiş, bunun yerine, reformasyonun doktrinlerinin ve Püriten riyazetçilerin sert ve müsamahasız öğretilerinin nasıl geniş yığınların ortak yaşama biçimi haline gelmiş olduğu sorusuna dönüp bu hususu açıklığa kavuşturmak için Protestan mezhepleri incelemek istemiştir¹²³. Buna göre Püriten mezhepleri, ortak bir yaşama biçimini, ya da "stil" ini paylaşan cemaat üyeleriyle (mutlak zorunluluk dışında) her türlü temastan uzak tutulmalarını isteyen kimselerin, gönüllü olarak bir araya gelip oluşturdukları birliklerin özel bir durumunu sergiler. Mezhep üyeleri, ortak dinî inanç temeli üzerine dayalı güçlü dayanışma duygusu geliştirmişler; kendilerine Tanrı tarafından "seçilmiş" sıfatının lâyık görüldüğü kanaatiyle, dünyadan uzak duran kişilerin manevî aristokrasisine tezat olarak dünya içinde mukadder kılınmış azızlerin manevî aristokrisisini kurmuşlardır. Bu püriten

¹²⁰ Weber, M., a.g.e., s. 181-182.

¹²¹ Türkođan, O., a.g.e., s. 27; krş Freyer, H., İçtimai Nazariyeler Tarihi, Ankara, 1968, s. 193.

¹²² Türkođan, O., Sosyal Hareketin Sosyolojisi, Ankara, 1988, s. 430.

¹²³ Weber, M., Sosyoloji Dersleri, çev : T. Parla, İstanbul, 1986, s. 258-277.

azizler, insanlığın geri kalanından kendilerinin ayrılmış olduğu hissine kapılmışlardır. Kendi kutsanmışlıklarının şuurunda olmaları gelecekte ilahî lütfе mazhar olacaklarına sarsılmaz bir inanç duygusu vermiş ve diğer günahkâr insanlara nefret ve kinle bakmışlardır¹²⁴.

Cemaate kabul edilme özellikle komünyona kabul edilme imtiyazı, Reformasyon hareketinin daha başından itibaren organize edilmiş sosyal kontrol vasıtası olmuştur. Mezheplerin, mensupları üzerindeki bu kontrolü, modern kapitalizm için -doğuşu esnasında elverişli- olan asketik meslek ahlâkını besleme yönünde işlemiştir. Gerçekten dinî cemaat, siyasî yurttaşlık statüsünün verilip verilmemesini belirliyordu. Kişinin yurttaşlığa alınıp alınmama kararı bütün püriten mezheplerinde, kelimenin tam anlamıyla, kişinin dinî yeterliliğini davranışlarıyla ispatlamış olmasına göre veriliyordu. Mezhepçi cemaatin bütün haklardan yararlanan üyesi olabilme özellikle ekmek ve şarap ayinine katılabılme ayrıcalığının büyük sosyal değeri asketik meslek ahlâkını besleyerek kapitalist gelişmeye katkıda bulunmuştur¹²⁵. Hayatın dinî düzenlenmesindeki bu organizasyonel temel, "Inananların kilisesi" ilkesini ortaya koyup gerçek Hristiyanlarla sınırlama, yani gerçekten kutsanmış kimselerin gönüllü olarak biraraya gelip diğer insanlardan ayrılması ilkesi, 16. yüzyıl başlarında Zürih'te Baptistler tarafından başlatılmıştır. Diğer asketik protestan hareketleri her ferdin Tanrı ile ilişkisinde tamamen dinî metinler tarafından yönlendirildiği, dünyadan ayrılmış gerçek inananların gönüllü bir birlik oluşturduğu şeklindeki benzer bir prensibi benimsemişlerdir¹²⁶.

Hristiyanlığın ilk zamanlarında olduğu gibi, kilisenin ilâhî iradeyi dağıtan kurum olduğu ilkesinin katı muhalifi olan dindar kişilerin gönüllü olarak kurdukları birlikler mezhepleri teşkil etmiştir. Şüphesiz, düşünce dünyasının uzlaşmaz köktencilliği cemaatin bir bütün olarak dinî sorumluluğu esasına dayanıyordu. Yeterli olanların cemaat üyeliğine alınmasına dayanan gönüllülük ilkesinin yanında, kendi kendini yöneten cemaatin bir diğer ilkesi de manevî disiplindi. Asketik mezhebin terbiye sistemi gerçekten, herhangi bir kilisenin kurallarından çok daha sert olmuştur. Bu açıdan mezhep, manastır düzenine benziyordu. Mezhep, disiplin yetkisini önemli ölçüde papaz sınıfından olmayanlara vermişti. Bu disiplinin icrası,

¹²⁴ Bendix, R., a.g.e., s. 67.

¹²⁵ Weber, M., a.g.e., s.267.

¹²⁶ Bendix, R., a.g.e., s. 67.

arkadaşlarının devamlı denetimi altında yaşayan ferdin üzerindeki sosyal baskının neticesinde mümkün olmuştur. Böylece mezhep üyeliği, sosyal hayatta kendini ispatla özdeşleştirilen ahlâkî çerçeve içinde cereyan etmiştir. Bu da Reformasyonun önemli neticelerinden biridir.

Weber, rasyonel yaşama biçiminin Batı'ya özgü olduğunu iddia etmekte, kapitalist sistem gibi rasyonel bilim, rasyonel hukuk, rasyonel sanat, disiplinli iş ve meslek ahlâkının hepsini Batı'nın ürünü sayarak Protestanlığa bağlamaktadır. Meselâ, bilgi ve gözlem biçimleri, başka yerlerde olduğu gibi özellikle Hindistan'da, Çin'de, Babil ve Mısır'da vardı. Ancak Babil'de ve diğer yerlerde gelişen astronomi, ilk kez eski Yunanlıların sağladığı matematiksel temelden yoksundu. Ayrıca Yunanlılar, geometride rasyonel ispat metodunu geliştirmişlerdi. Hint geometrisi, rasyonel "ispatlama" yönteminden yoksundu. Deneysiz, sadece gözleme dayanan tabii bilim birçok ülkede gelişmiş olmakla birlikte tecrübi metod, eski çağlarda ilk örnekler dışında Rönesans'ın bir ürünüdür¹²⁷.

Aslında Weber'in gözünden kaçırdığı bir gerçek vardır; Medeniyet kervanının öncüleri olan Müslümanlar bilim, eğitim ve öğretimin gerçek taşıyıcıları olmuşlardır. Müslümanların bilime katkıları, Doğu ve Batı cemiyetlerinin edebî, ilmi ve felsefi alandaki ilerlemelerinde etkili olmuş ve yeni ufuklar açmıştır. İslâmî öğretiler, zekayı harekete geçiren temel güdünün doğmasına neden olmuştur. Müslümanlar arasında gerçeğe saygı duygusunu hasıl eden ve netice itibarıyla de Müslümanları modern bilimin kurucuları yapan Kur'an'ın genel ampirik tutumu olmuştur. Bu yüzden tecrübi metodun Batılılar tarafından ortaya atıldığını farzetmek çok büyük hata olacaktır. Burada Weber, Batı medeniyetini tezat halinde daha iyi tanıtmaya, daha doğrusu XIX. yüzyılda doruk noktasına çıkan Batı'nın dünya egemenliği fikrinin kendiliğinden gerçekleşmiş bir olay olduğu izlenimi uyandırmaya teşebbüs etmiştir. Bu çerçeve içinde de Batı medeniyetini üstün görebilmek için asketizm, rasyonalizm gibi bir takım soyut kavramları kendi amacı doğrultusunda kullanmak istemiştir.

Weber, "Protestan Ahlâkı" isimli çalışmasında sonuç olarak şunları söylüyor; "Genel olarak çağdaş insan, en iyi niyetle bile olsa,

¹²⁷ Weber, M., Protestant Ethic, s.13-26.

dini fikirlerin kültür ve millî karakter açısından önemini, olması gerektiği kadar ortaya koyamaz. Şüphesiz niyetim, tek taraflı materyalist bir nedensel kültür ve tarih açıklaması yerine, aynı şekilde tek taraflı tek "girdi" li spritüalist bir açıklamayı koymak değildir. Her ikisi de (eşit olarak) aynı şekilde mümkündür. Ancak her biri bir araştırmamanın ön çalışması olarak değil de sonucu olarak iş görüyorlarsa tarih gerçeğine aynı ölçüde ters düşülmüş olur¹²⁸.

Weber, kapitalist ruhu besleyen sebeplerden din faktörünü seçip onu ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Aslında, din sosyoloğunun karmaşık faktörlerden birini seçip tek yanlı görüş noktasından hareketle meseleye yaklaşması, bazan lüzumlu bile olmaktadır. Ancak böyle bir yaklaşım, sosyoloğun, tek yanlı açıklamasının tamamen araştırma alanında metodolojik olduğunun farkında olması ve onun nisbi mahiyetinin şuurunda olması şartıyla ilmi olarak geçerli olabilir. Bu yüzden böyle bir açıklama biçimi, olayların akışını tamamen vasıflandırmasa bile, gerçeğe yaklaşım vasıtalarından biri olabilir¹²⁹. Weber, bu durumda dini fikirlerin hadiselerin cereyanını değiştirmeye yardımcı olduğu görüşünü ısrarla sürdürmüşse de sosyo-ekonomik şartların Reformasyonun dini hareketleri üzerindeki etkisini değerlendirmekle ilgili olarak şimdiye kadar hiç bir şey yapmadığına da işaret etmiştir. Nitekim Weber, inançların, yaşanan toplum gerçeğinin belirgin izlerini taşıdığını, hatta o gerçek içinde saklı bir takım maddî-politik çıkar hesaplarının ideolojik bir yansıması halini almış olabileceğini de saklamamıştır. Ancak, inançların ekonomik sosyal gerçeklikle belirlenmesi fikrine karşı çıkararak ya da başlangıçta böyle sıvri çözümlerle terkip yapmaya zorlanmanın haksız olduğunu kabul etmektedir. En azından Weber, belirli şartlar altında, metafizik ya da dini motivasyonların ekonomik gelişmeyi şekillendirip yönetebileceği hususunda tartışma açmıştır¹³⁰.

Böylece Weber, bu analizin ışığında bir başka hususu da açıklığa kavuşturmağa çalışmaktadır; din veya politikayı ekonomiye bağımlı kılan ya da tersi durumu ortaya koyan bir dogmatizmin tecrübi bir disiplin içinde yeri yoktur. Dolayısıyla, din sosyolojisi, kendisini dini fenomenlerin katı bir açıklamasıyla sınırlandırmadığı gibi, din kitaplarının kalıplaşmış dogma ve doktrinleri veya din ulemasının farklı görüş ve içtihatları toplamı da değildir. Özetle

¹²⁸ Aynı eser, s. 183.

¹²⁹ Freund, J., a.g.e., s. 207.

¹³⁰ Aron, R., a.g.e., s. 520.

Weber'in amacı, dini telkin ve motiflerin, beşerî faaliyetleri nasıl etkilediği veya yönlendirdiği, diğer yandan da onlardan nasıl etkilendiğini araştırmaktır.

O halde Protestan ahlâkı, anti-tradisyonalist ruhun ortaya çıkması ve kapitalizmin gelişmesine, (tek sebep olmasa da) hayati bir ögeyi oluşturması bakımından, din dışı faktörlere göre oldukça önemli katkıda bulunmuştur. Ayrıca din; sosyal, siyasi, ekonomik ve hukuki müesseselerin temellerinde ilk hız ve yeni bir dinamizm kaynağı fonksiyonunu sürdürmektedir.